

l·lenes la lliure introducció i la venda dels seus productes a la ciutat.

Per aquest temps veiem documentats a la vila 14 obradors de terrissa, com el dels germans Fontanet, l'Amat, els Bellsolà, els Moix, l'Escaiola àlies Bolsós, el Joan Miquel i molts d'altres. D'aquest segle XVIII, s'han pogut recuperar, recentment, un gran nombre de peces de terrissa de dins de les voltes del campanar de Sant Fèlix.

Parlant ja del segle XIX, el memorable terrisser Marià Burguès ens deia que "La indústria de terrisses a Sabadell, estava ben desenvolupada i era una de les més importants. (...) Això era degut a la bondat de les terres argilenques roges de les quals a tot el pla de Sabadell n'hi ha de quatre a sis pams, segons els llocs, sota una capa de terra més pròpia per a fer maons i teules.

"Del meu record hi havia a cal Feliuet oller, que era a la cantonada del carrer de St. Joan amb el de St. Josep, als afores. A cal Pau oller, al Raval de dins i de

3 Al centre de la fotografia es poden veure els casals de l'Escaiola de la via de Massagué. En els números 5 i 7 és on hi havia l'obraedor i els forns de terrissa, coneguts popularment com a Cal Bolsós. (Fot. Albert Roig)

4 Àmbit de la vila de Sabadell en el segle XVII. Dibuix de M. Pascual Tintorer (1807). Els forns de l'Escaiola de l'actual Via de Massagué pertanyien aleshores a Sant Pere de Terrassa.

5 Mesures de vi del segle xvii, marcades amb el senyal d'una ceba i que s'ha pogut identificar com a senyal de contrast dels Escaiola. (Fot. Albert Roig)

fora; a cal Pere Muixí, al carrer de la Salut; a cal Bulsós, a la Via Massagué; a cal Magí, al carrer de les Rodes; a cal Ballbona, al carrer del Jardí, i alguna altra que no recordo, després de casa meua que era al final del carrer de la Creueta i, abans, al carrer de Sant Josep.

"Tots feien la terrissa pròpiament dita de cuina. Túpins, olles, cassolots, giradors, cobertores, ansats, envernissats, gresolots, guardioles (...)".

En un altre comentari, el mateix Burguès ens diu que ja en el seu temps (això és entre els anys 1925 i 1929) tan sols queden "(...) dos fornets sense importància".

Els Escaiola. A Caldes de Montbui apareix documentada en el segle xvii una família Escaiola, tots els progenitors de la qual tenen l'ofici d'ollers. A principis del segle xviii, en Josep Escaiola Pujol, terrisser, emigrà a Sabadell i al cap de poc temps, el 1719, es casà amb Marianna Bolsós, pubilla d'una coneguda família de Sabadell. Amb aquest matrimoni s'encetava una llarga tradició de terrissers que

6 Escalfeta. Peça de terrissa localitzada al Raval de Dins. Segle xviii. (Fot. Albert Roig)

7 Detall d'una de les estàtues (l'Agricultura) del Temple de les Aigües. (Fot. AHS)

ben aviat veurem instal·lats al Raval, a la cantonada amb la plaça de l'Àngel. En aquesta propietat, s'hi van mantenir al llarg del temps tant la casa pairal com la primera instal·lació d'un obrador i els forns de terrissa.

Ja ben aviat, aquesta família pren una certa rellevància dins de l'entramat social del Sabadell dels segles xviii i xix. Veiem com Josep Escaiola Arc és regidor de l'Ajuntament per dues vegades, el 1788 i el 1805. Cap a mitjan segle xix els Escaiola tenen propietats immobles a molts indrets de la vila: als ravals, el carrer d'Argüelles, la plaça de l'Àngel, el carrer de Colomer o a terres del proper terme de Sant Pere de Terrassa, amb casals en el que seran el carrer de les Valls i la via de Massagué, després de la incorporació, l'any 1852, d'una part de la Creu Alta.

Precisament, entre les cases del número 5 i 7 de la via de Massagué, és on l'any 1996 es va posar al descobert aquest conjunt de forns i obrador de l'Escaiola.

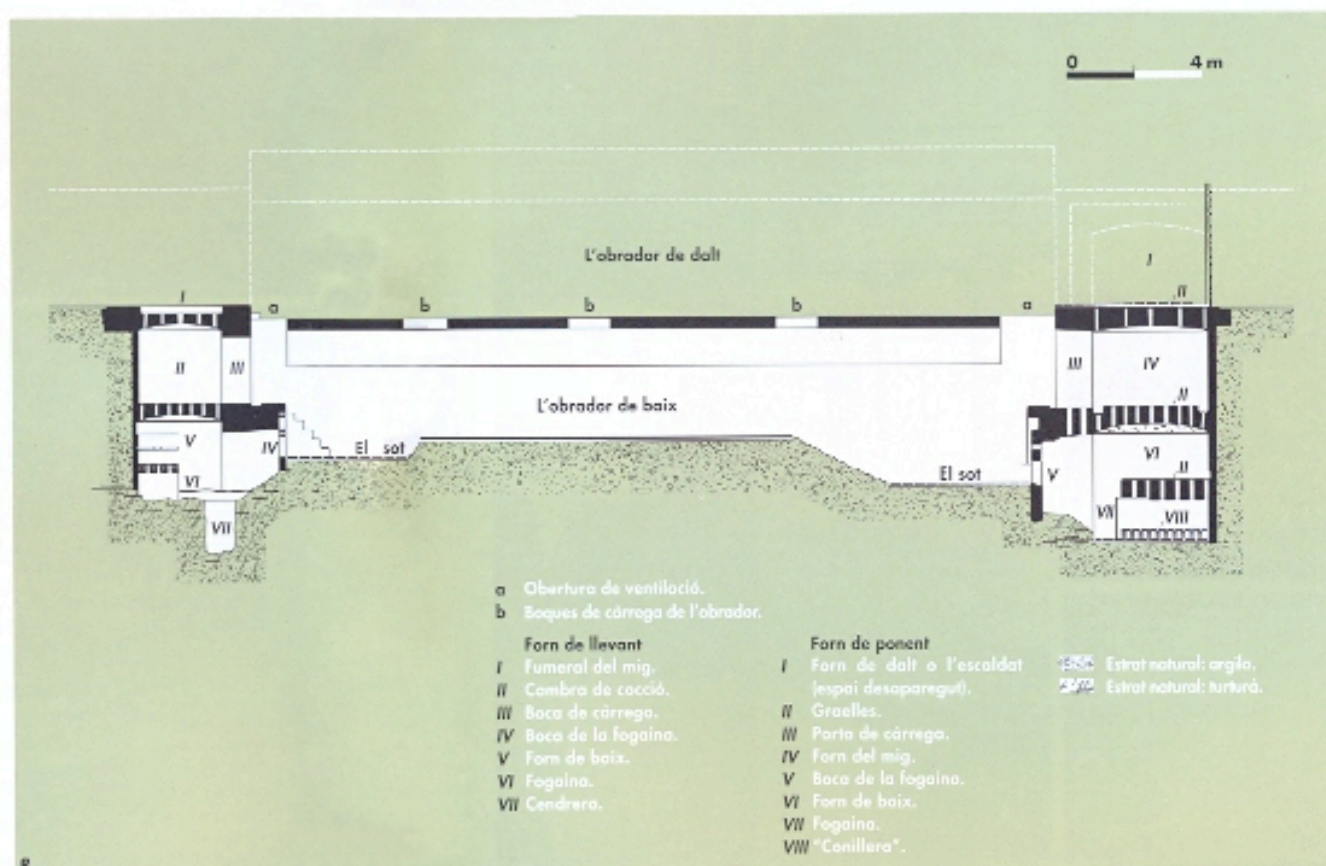

L'obrador de Cal Bolsós. La tradició per via materna havia fet que la família Escaiola també fos coneguda com els Bolsós, i així va ser com, fins i tot d'aquest tros de la via de Massagué, inicialment se'n digués carrer d'en Bolsós.

Cap a finals del segle XIX, els forns i l'obrador d'aquest costat de ponent de la via de Massagué van deixar de funcionar i els Escaiola hi van construir, al damunt, una renglera de cases de còs. Amb aquestes obres, totes les construccions de superfície de l'obrador van desaparèixer: les cres, el bassó i les basses, els coberts de la llenya i l'assecarge, l'obrador de tornejat i fins i tot els magatzems; tan sols es va conservar el gran soterrani de càrrega i els forns que van ser tapiats.

Al damunt, com hem dit, s'hi van obrar sis cases de rengle (núm. 3 al 13).

Amb la descoberta de l'any 1996, s'han recuperat i rehabilitat la totalitat del soterrani i els dos forns de cocción. Tot aquest conjunt de l'obrador s'ha conservat en

- a Obertura de ventilació.
- b Baques de càrrega de l'obrador.

Forn de llevant

- I Fumeral del mig.
- II Cambra de cocción.
- III Boca de càrrega.
- IV Boca de la fogaina.
- V Forn de baix.
- VI Fogaina.
- VII Cendrera.

Forn de ponent

- I Forn de dalt o l'escaldat (espai desaparegut).
- II Graelles.
- III Parta de càrrega.
- IV Forn del mig.
- V Boca de la fogaina.
- VI Forn de baix.
- VII Fogaina.
- VIII "Canillera".

- Estrat natural: argila.
- Estrat natural: turró.

8 Secció dels forns i l'obrador.
(Dibuix d'Albert Roig)

9 Per les obertures de la coberta del forn, els fumerals, s'aconsegua igualar i controlar la temperatura i especialment es podia conduir el foc, retardant o avançant el procés final de la cocción. (Dibuix de Marià Burguès)

10

10 Baci. Peça de terrissa del segle XIX, decorada en verd i mangonés. (Fot. Albert Roig)

11 Capitell de façana. Peça d'arquitectura ornamental del segle XIX, obrada en aquests forns de l'Esciola. (Fot. Albert Roig)

12 Façana del Temple de les Aigües del carrer de Vilarrubias (1865). En Josep Esciola Folc va ser l'autor de tota l'arquitectura ornamental de l'edifici i de les dues figures de l'entrada. La construcció va ser enderrocada el 1978. (Fot. AHS)

molt bon estat. El soterrani, que fa 23 metres de llargada per 5 d'amplada, era l'espai de més tragi de l'obrador; per tres obertures del sostre es baixaven i pujaven els milers de peces de terrissa que s'havien cuit i també tota la llenya necessària per a la cocció. Els forns es van construir, cadascun, als extrems oposats del soterrani.

Són forns del tipus morí, en què la cambra superior es cobreix amb una volta amb forats per facilitar la sortida de fum i el control de la fornada. El forn de llevant és el que conserva l'estructura més antiga (últim quart del segle XVIII). És de secció circular (2,40 m de diàmetre) amb dues úniques cambres: la fogaina i la cambra de cocció d'uns 2,30 m d'alçària de la qual va desaparèixer la volta de coberta. El forn de ponent és el que va mantenir un funcionament fins a l'últim moment (mitjan segle XIX) i també és el que s'ha conservat en més bon estat; amb la construcció de les cases tan sols va desaparèixer la cambra superior o "l'escaldat". La singularitat d'aquest forn és la

13

13 Permòdol amb bust femení (MHS). Peça d'arquitectura ornamental del segle XIX, obrada en aquests forns de l'Esciola. (Fot. Albert Roig)

14 El forn de llevat durant els treballs de restauració. (Fot. Albert Roig)

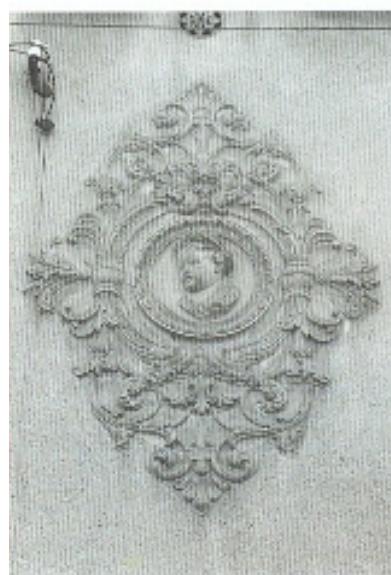
15 El forn de panent durant els treballs de restauració. (Fot. Albert Roig)

16 Detall de l'obrador de l'Escaiola, amb el forn de llevat al fons i l'exposició inaugural de l'obertura pública. (Fot. Albert Roig)

seva tipologia constructiva, és del tipus de cambres múltiples o forns de torre, amb quatre plantes verticals, la fogaina al nivell inferior i tres cambres de cocció sobreposades. Aquest sistema constructiu, de gran productivitat a cada fornada, era desconegut fins ara per aquestes contrades.

L'obra dels Escaiola. Amb l'estudi dels farciments dels forns i del terra del soterrani s'ha pogut recuperar un ampli mostreig dels materials que es produïen en aquest obrador. Són, en definitiva, tres tipologies d'ataells o peces molt ben diferenciades per la seva funcionalitat. Com a producció majoritària hi havia les peces de ceràmica popular, amb tota la representativitat tipològica del moment: cànirs, plats, soperes, morters, gerres per a sucre candi, gibrells i moltes altres formes. Unes altres peces molt ben definides són els materials auxiliars per a la construcció, com les rajoles de paviment, els tubs envernissats per a la conducció d'aigües o els colzes i les tortugades per als ràfecs de les teulades. Sense desmerèixer la

qualitat de totes aquestes produccions, ha estat una veritable sorpresa la presència de moltes peces motllurades d'arquitectura ornamental com capitells, cariàtides, elements ornamentals amb temes vegetals i antropomòrfics o balustres i espiralls de formes variades. Amb aquestes troballes, s'ha posat al descobert una producció artística, de la qual, tot i que se'n tenien referències, no se'n coneixia tot l'abast ni la rellevància. Ja l'any 1929, el crític d'art Feliu Elias ressaltava la singularitat de tota aquesta escultura de terracota, que durant tota la meitat del segle XIX va decorar les façanes importants de les poblacions de la comarca i especialment a Barcelona. A Sabadell, entre d'altres indrets, encara es poden admirar els magnífics plafons en relleu del carrer de Sallarès i Pla que, junt amb l'ornamentació i les estàtues que decoraven el desaparegut Temple de les Aigües del carrer de Vilarrúbias, són una petita mostra de l'obra dels Escaiola que es va crear en aquest obrador d'en Bolsós de la via de Massagué.

17 Medalló de terra cuita amb ornaments vegetals i figurats (carrer de Sallarès i Pla). Peça d'arquitectura ornamental del segle XIX, obrada en aquest forn de l'Escaiola. (Fot. Albert Roig)

Bibliografia

BURGUÈS, Marià, *Estudis de terrissa catalana*, Llibreria Sallarès, Sabadell, 1925.

BURGUÈS, Marian, *Sabadell del meu record*, Joan Sallent, Impressor, Sabadell, 1929, pàg. 32.

CASTELLS, Andreu, *L'art sabadellenc*, Edicions Riuort, Sabadell, 1961, pàg. 349 a 361.

ELIAS, Feliu, *L'escultura catalana moderna*, vol. I, Editorial Barcino, Barcelona, 1926.

FONTBONA, Francesc, "Del neoclassicisme a la restauració, 1808-1888", a *Història de l'art català*, vol. VI, Barcelona, 1988.

RÀFOLS, J.F., *Diccionario bibliográfico de artistas de Catalunya*, tomo I, Ed. Milà, Barcelona, 1951, pàg. 345.

SACS, Joan (Feliu Elias), "L'arquitectura de terra cuita", a *Gaset de les Arts*, any II, núm. 13, Barcelona, 1929, pàg. 206 a 211.

SAMPERE FERRÀNDIZ, Emili, "Catalogación de los hornos de España y Portugal", a *Tecnología de la cocción cerámica desde la Antigüedad a nuestros días*, Asociación de Ceramología, Alicante, 1992, pàg. 185 a 237.

Autor: Albert Roig i Deulofeu

Amb la col·laboració de: Arxiv Històric de Sabadell, Arxiv Històric CASSA, Ventura

Assessorament lingüístic: Assessoria Lingüística de l'Ajuntament de Sabadell